

Олександр Висоцький

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Політична безпека держави в умовах нестабільності міжнародно-політичного середовища

Мета роботи полягає у визначенні поняття політична безпека в умовах сучасних загроз міжнародній безпеці. Актуальність дослідження питання політичної безпеки підтверджується недостатністю концептуалізації даного поняття як соціальними, так і політичними науками. В умовах сучасності відчувається необхідність дефініціювання зазначеного концепту у зв'язку зі змінами, що відбуваються у світі, зокрема на політичній арені. Політична безпека стосується організаційної стабільності держав, їх систем управління та ідеологій, що надають їм легітимності. У результаті дослідження виявлено, що поняття політичної безпеки досі залишається малодослідженим, підходи до його визначення змінюються відповідно до трансформації загальних поглядів на політичну науку і потребують уточнень та доповнень. За висновками встановлено, що питання взаємозв'язку між забезпеченням політичної безпеки і гуманітарної інтервенції тісно пов'язані між собою. Визначено, що сьогодні однією з ключових загроз міжнародній безпеці залишаються державні репресії, систематичне порушення прав людини та мілітаризація, що зумовлює необхідність зосередити увагу на політичній безпеці. Обґрунтовано, що характер цієї дискусії як у теоретичному, так і в практичному вимірі змінився внаслідок зміни політичного середовища безпеки. Доводиться, що політична безпека, гуманітарна інтервенція та право на захист залишаються важливою частиною дискурсу та практики міжнародної спільноти. Нова політика захисту від гуманітарних криз пронизана розбіжностями щодо права на втручання та захист. Трансформації загроз, що відбуваються на міжнародно-політичній арені, а також зміна характеру поняття безпеки демонструють анахронічність визначення поняття політичної безпеки, адже фактично кожного дня з'являються нові виклики глобальній світовій безпеці.

Ключевые слова: політична безпека, гуманітарна інтервенція, право на захист, демократія, ООН, безпековий дискурс, баланс сил.

Oleksandr Vysotskyi

Oles Honchar Dnipro National University

Political security of the state in the conditions of instability of the international political environment

The purpose of the research is to define the political security concept in conditions of modern threats to international security. The relevance of political security study is confirmed by the lack of conceptualisation of this concept by social and political sciences. There is a need to define this concept in today's conditions in connection with the changes taking place in the world, particularly in the political arena. Political security concerns the organisational stability of public administration, their systemic governance and the ideology that legitimises. The research results found that the concept of political security is still poorly understood; approaches to its definition are changing following the transformation of general views on political science and need clarification and additions. The findings found that the relationship between political security and humanitarian intervention was closely linked. It has been identified that one of the critical threats to international security today remains state repression, systematic human rights abuses and militarization, which necessitates a focus on political security. It is substantiated that this discussion's nature has changed in both theoretical and practical dimensions due to the changing political environment of security. It is argued that political security, humanitarian intervention, and the right to protection remain a vital part of the international community's discourse and practice. The new policy of protection against humanitarian crises is permeated by differences over the right to intervene and protect. The transformations of threats in the international political arena and the changing nature of the concept of security demonstrate the anachronism of the definition of political security, as new challenges to global security are emerging every day.

Keywords: political security, humanitarian intervention, right to protect, democracy, UN, security discourse, balance of power

Вступ.

Згідно з Доповіддю ООН про стан людського розвитку, оприлюдненому у 1994 році, політична безпека являє собою одну з семи категорій, що відображають основні потреби безпеки людини. Якщо ще на початку 90-х років поняття політичної безпеки було пов'язане з ліберальним утопічним прагненням до миру у світі після Холодної війни, з часом вона була визначена вужче, як дискусія навколо природи та законності гуманітарної допомоги. І лише друге десятиліття двадцять першого століття виявило необхідність набагато більш складної та тонкої дискусії про те, як слід трактувати і визначати дану концепцію (ПРООН, 1994). Вищезгадана Доповідь викладає визначення та параметри політичної безпеки менш ніж 400 словами. Політична безпека визначається як запобігання урядовим репресіям, систематичним порушенням прав людини та загрози мілітаризації. Це мало на меті встановити порядок денний, який би захищав людей від держав, які продовжували практикувати політичні репресії, систематичні тортури, жорстоке поводження та знищення. Втім, концепція політичної безпеки еволюціонувала як у теорії, так і на практиці, завдяки постійним дебатам, внаслідок криз та розвитку міжнародних відносин, змінивши параметри, викладені у Доповіді ПРООН 1994 року. Досягнення амбіцій порядку денного політичної безпеки стало пов'язаним з питаннями гуманітарної допомоги та втручання. Впродовж 90-х років минулого століття це тлумачилось як дискусія навколо природи та законності гуманітарного втручання. Однак, вихід у світ Доповіді про людський розвиток фактично відкрила дебати стосовно визначення політичної безпеки серед науковців та політиків, що пов'язані з забезпеченням безпеки. Взаємозв'язок між безпекою людини та політичною безпекою, абстрактно, є досить простою артикуляцією. Як зазначається у Доповіді 1994 року: «Одним з найважливіших аспектів безпеки людини є те, що люди повинні мати можливість жити в суспільстві, яке поважає їх основоположні права» (ПРООН, 1994). Таким чином, хоча створити чітке визначення безпеки важко, її підкатегорія, або іншими словами – рівень,

себто політична безпека визначається як запобігання урядовим репресіям, систематичному порушенню прав людини та загрози з боку мілітаризації.

Результати дослідження.

Згідно до визначення, викладеного у Доповіді ПРООН про людський розвиток 1994 року, виходячи зі своєї природи більшість людей інстинктивно розуміють, що означає безпека – зменшення голоду, хвороб, злочинності та репресій». Однак, спираючись на аналітичний підхід, цей термін потребує уточнень, оскільки чітко або консенсусно визначити безпеку людини неможливо. Сьогодні ж більшість політиків і науковців розуміють міжнародну безпеку як «щось більше, ніж військовий захист державних інтересів та території» (Періс, 2001, с. 87). З іншого боку є категорія дослідників, яка трактує міжнародну політичну безпеку як «життєво важливу частину міжнародного порядку денного», яка доповнює більш традиційні уявлення про національну безпеку і викликає серйозне переосмислення багатьох традиційних заповідей державного управління, забезпечуючи при цьому інший підхід до розуміння та реалізації політики (Ексворсі, 2004, с. 348).

Очевидно, що в основі такого погляду лежала спроба перенесення традиційних підходів до визначення безпеки від цілісності держави та державного суверенітету до спільноти та особистості. Цим самим концепція загрози модифікується, не зважаючи на міжнародні війни, розповсюдження ядерної зброї та революції, що торкається більш широких проблем, пов'язаних із захворюваннями, бідністю, стихійними лихами, насильством, порушеннями прав людини та геноцидом (Оуен, 2010, с. 39). Такий підхід склався внаслідок проведення дебатів і функціонування незалежних комісій, такими як Комісія Брандта, Комісія Брундтланда та Комісія з глобального управління (Ачарія, 2001). Додана вартість оприлюднення Доповіді ПРООН 1994 року полягала не тільки у визначенні терміну «безпека людини», але й в обґрунтуванні цієї концепції приналежно до людської гідності. Це було результатом, по-перше, зростаючого визнання того, що громадянські війни та внутрішньодержавні конфлікти переважають

звичайні міждержавні конфлікти і стають дедалі більшим джерелом людських страждань; по-друге, поширення процесів демократизації у всій міжнародній системі; по-третє, появи гуманітарного втручання та по-четверте, зростаючому усвідомленню того, що динаміка глобалізації сприяє розповсюдженню бідності, безробіття та соціальному викривленню, спричиненими економічними кризами (2001, с. 450).

Спираючись на визначення Всесвітньої соціальної хартії – безпека та гідність особистості повинні бути закріплені, шляхом постійного розвитку політичних систем, орієнтованих на права людини, демократію та глобальне управління, що дозволяло б ефективніший захист основоположних права людини (ПРООН, 1994). Заклик до розширення можливостей людей підкреслив емансипаційну привабливість порядку денного з питань безпеки людини. Автори Доповіді не просто прагнули розповісти про стан міжнародної системи, але визначили шлях прогресу та окреслили архітектуру для більш мирного світу. Проте, будуючи це утопічне бачення того, як рухатись вперед, було ясно, що вони вкорінюють свою концепцію політичної безпеки в традиціях ліберальної політичної думки. Для деяких, погоня за досягненням політичної безпеки, на засадах Доповіді про права людини 1994 року, сприймалося як завуальована спроба продовжити кампанію «Заходу» за права людини та ліберальну демократію. Легітимність таких заяв стає ще більш очевидною в «універсалізмі життєвих вимог», який можна трактувати як підкреслення індивідуалістичної суті ліберальної демократії, на противагу охопленню культурного релятивізму та більш широким уявленням про забезпечення безпеки громади перед індивідом. (Ачарія, 2001, с. 449).

Визначивши політичну безпеку в ліберальних термінах, внаслідок так званої «демократичної революції», універсалізація західної ліберальної демократії стає єдиним життєздатним рішенням для створення міжнародного миру. Стійкий розвиток, орієнтований на людей, став основою, на якій будувалась економічна, продовольча, медична, екологічна, особиста, безпека громад та політична безпека. Водночас

визначення того, що становить політичну безпеку твердо гуртувався на ліберальних переконаннях, що вимагали поширення прав людини та демократії. Політична безпека мала будуватися на заздалегідь створених західних «цінностях» та «інтересах». На практиці – політична безпека зазнала процесу реіфікації, оскільки західні уряди, як правило, переосмислюють її в політичному плані, підкреслюючи «свободу від страху». Так, канадські дослідники визначаються безпеку людини як «звільнення від всезагальних загроз правам, безпеці чи життю людей з акцентом на підвищення безпеки людей від загрози насильства» (Свобода від страху, 2002). У той же час, як японські колеги приділили більшу увагу «свободі від нужди», визначивши порядок денний з питань безпеки людини як всеохоплююче поняття, що стосується всіх загроз, які загрожують виживанню, буденному життю і гідності людей та посиленню зусиль для протистояти загрозам.

Обидва підходи слід вважати взаємодоповнюючими, а не протилежними. Тим не менш, слід звернути увагу на те, що визначаючи поняття політичної безпеки Доповідь ПРООН ключовою категорією вбачає саме поняття «страху загрози». Політична безпека розумілася як запобігання урядовим репресіям, запобігання систематичному порушенню прав людини та усуненню загроз мілітаризації (окупація, заперечення прав на самовизначення) (ПРООН, 1994, с. 57). Це проклало дискурсивні напрямки до Доповіді, підкреслюючи конкретні рекомендації ліберальної інтервенціоністської політики. Документ вимагав «недискримінації між усіма людьми, незалежно від статі, релігії, раси чи етнічного походження». Обґрунтування цього впливало з емпіричного опису того, як змінювався характер війни: на початку двадцятого століття близько 90% жертв війни були військові, на противагу такі ж кількості цивільних зараз. Відтак, міжнародне втручання виправдовувалось у чотирьох випадках: 1) масові вбивства, виправдані державою; 2) знищення голодом або відмова від охорони здоров'я чи інших послуг; 3) примусова втеча та 4) окупація і заперечення права на самовизначення (ПРООН, 1994, с. 57).

Відповідаючи на дії Іраку, після війни у Перській Затоці США, Велика Британія та Франція створили заборонені для польоту зони над Північним та Південним Іраком для захисту курдського та шіїтського населення відповідно. Обґрунтування цього було викладено в гуманітарному дискурсі, який аргументував необхідне порушення суверенітету Іраку, відтак держави прийшли до виправдання інтервенціоністських дій для забезпечення безпеки. Хоча Резолюція Ради Безпеки ООН 688, прийнята 5 квітня 1991 року чітко визначала військову кампанію з вислання іракських військ з Кувейту, зона заборони польотів не була санкціонована ООН. Натомість зона заборони польотів стала частиною «нового світового порядку», проголошеного президентом Бушем, що своєю чергою підштовхнуло світ до відмови від традиційної концепції балансу сил до більш універсалістської альтернативи, активізованої міжнародно-правовою підтримкою ООН. Відтак міжнародна гуманітарна відповідальність поклала на ООН та ЄС, значні надії при цьому поклались на розбудову спільної зовнішньої політики та політики безпеки, що впливало з Маастрихтського договору 1992 року. З 82 збройних конфліктів у період з 1989 по 1992 роки лише три були міждержавними, Доповідь про людський розвиток представив емпіричні докази того, що Статут ООН був застарілим і не допомагав у вирішенні питання «Яким чином можна впливати на країну-агресора?», «Коли втручатися? Яким чином? І як довго?». Статут мав би бути переглянутий та адаптований для вирішення конфліктів у країнах і впливу на антидемократичні уряди, милітаризацію, тощо (Белламі, 2006).

Гуманітарна інтервенція та право на захист. Джеймс Гюстав Спет підписав передмову до Доповіді ПРООН 16 березня 1994 року, аргументуючи даний крок тим, що саме зараз ПРООН готові перейти до конкретної операціоналізації заявлених дій. 1994 року міжнародне співтовариство повільно реагувало на події у Руанді, де майже мільйон жителів загинуло під час геноциду. Гуманітарна криза в Руанді акцентувала увагу на неефективності міжнародного співтовариства щодо питань політичної безпеки. Через побоювання щодо

безпеки спостерігачів за миротворчими місіями ООН, організація зменшила свою присутність під час геноциду. Як запевнив Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос-Галі, «міжнародна спільнота мало, якщо не сказати нічого не зробила, під час вбивств у Руанді» (Йанг, & Кент, 2004). Таким чином, навіть коли Доповідь прямо вказувала на необхідність більшої уваги до своєї концепції політичної безпеки, міжнародне співтовариство не реагувало на найгірший геноцид з часів Голокосту. Пізніше, у звіті Міжнародної комісії з питань втручання й державного суверенітету 2001 року зазначалося, що це стало провалом міжнародної волі на найвищому рівні. Його наслідком стала не просто гуманітарна катастрофа для Руанди: геноцид дестабілізував весь район Великих озер. Як наслідок, багато африканських народів дійшли висновку, що, попри всю риторіку про універсальність прав людини, деякі людські життя, в кінцевому підсумку мають для міжнародного співтовариства значення менше, ніж інші (Еванс, & Санун, 2001). Так чи інакше, але геноцид у Руанді допоміг змінити міжнародний дискурс щодо політичної безпеки.

Ця зміна у міжнародному дискурсі допомогла виявити напруженість та бездіяльність у рамках Доповіді ПРООН 1994 року. «Універсалізм життєвих вимог» у ній базувався на концепції природних прав, в той же час там же вказано, що натомість він має базуватись на побудові та нормах міжнародного права. Однак у доповіді також викладено гуманітарний порядок денний, заснований на етичних міркуваннях. В той же час, в нормативному полі існував певний конфлікт: з одного боку лише РБ ООН могла б виступити ініціатором інтервенції, перенаправляючи дії в русло міжнародного права, останнє цілком може бути витлумачено як виключно моральний імператив, який може включати роботу поза міжнародно-правовими нормами. Згідно Доповіді, превентивні заходи забезпечують безпеку краще за пізніше втручання (ПРООН, 1994, с. 22). Не дивлячись на те, що «системи раннього попередження» та «превентивна дипломатія» мають являти собою бажаний інструментарій міжнародних спільнот, питання ліберального

інтернаціоналістського порядку денного, під егідою політичної безпеки у Доповіді не порушувалось.

Перспективи роботи поза міжнародно-правовими нормами втілювалися в життя в Косовській кампанії 1999 року. Маючи все більші докази того, що проти албанців відбуваються «етнічні чистки», НАТО розпочало операцію об'єднаних сил. Незважаючи на те, що такі дії суперечать статті 2 (4), яка забороняє загрозу чи застосування сили, крім випадків самооборони або з дозволу РБ ООН, можливість втручання Росії в Косово, підкріплена статтею 2 (7) Статуту ООН, яка забороняє втручання ООН у внутрішні справи держав, посилює бажання провести кампанію Альянсу з бомбардування. Військово-повітряна операція розпочалася 24 березня 1999 року і стала прямим випробуванням законності гуманітарного втручання, оскільки вона діяла поза рамками ООН. Справді, Незалежна міжнародна комісія з питань Косово 2000 року згодом визначить цю дію як «незаконну, але легальну». Ці дії були незаконними, оскільки не отримали попереднього схвалення від Ради Безпеки ООН. Однак Комісія вважає, що втручання було виправданим, оскільки всі дипломатичні шляхи були вичерпані і внаслідок чого було звільнено більшість населення Косово від тривалого гніту сербської влади (Незалежна міжнародна комісія, 2000).

Однак, косовська кампанія продемонструвала те, що впродовж 90-х років існувала нова норма щодо існування політичної безпеки. Це завершилось тим, що Річард Фальк називав «золотим віком гуманітарної дипломатії», а тодішній прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер називав «доктриною міжнародного співтовариства» (Беллами, 2010). Незважаючи на глибоку непослідовність на практиці, РБ ООН адаптувала своє визначення міжнародного миру та безпеки, дозволяючи втручання в Боснію, Сомалі та Гаїті. Основним питанням, яке підняла косовська кампанія, було не стільки прийнятність гуманітарної інтервенції, скільки питання щодо того, «хто має право втручатись та за яких обставин» (Беллами, 2010, с. 430–431).

Фундаментальна напруга, яку Доповіді про людський розвиток не вдалося

подолати, до кінця 1990-х років залишалась центральним питанням політичної безпеки. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у своєму зверненні до Генеральної Асамблеї ООН у 1999 році стверджував, що найбільшою загрозою для майбутнього міжнародного порядку є застосування сили за відсутності мандату Ради Безпеки. Ситуація, що склалась у Косово фактично продемонструвала можливість проведення військових дій поза встановленими механізмами забезпечення міжнародного права, але поставила на порядок денний питання: «Чи не створить це небезпеку підризу недосконалої, проте стійкої існуючої системи безпеки система, створена після Другої світової війни?» (Кофі, 1999). Політика гуманітарного втручання не була послідовною впродовж останнього десятиліття ХХ століття, але від захисту в Північному Іраку 1991 року до Косово в 1999 році все частіше визнавали, що держави зобов'язані захищати своїх громадян, і якщо цього не буде здійснено, право на захист буде передано міжнародному співтовариству, що в свою чергу розширювало визначення поняття безпеки. Однак це не підкреслювало верховенство міжнародного права, а закликала поважати «національний суверенітет, поки національні держави поважають права власного народу» (ПРООН, 1994).

З'являється тенденція до того, що військове втручання виправдовується порушенням прав людини і стає законним інструментом гуманітарного втручання. В межах дискурсивного простору, обґрунтування політичної безпеки, представлене вагомими міжнародними суб'єктами наприкінці 90-х років, знаходилось у полі між бомбардуванням або етнічними чистками. До кінця 90-х, коли бажана політика превентивних заходів зазнала краху, політична безпека переросла в те, що стало широко відомим як доктрина «Обов'язок захищати». Не дивлячись на те, що центральною тематикою Доповіді про людський розвиток були права людини, кількість збройних конфліктів на початку десятиріччя досягла показника у 55, а наприкінці знизилась до 36 (Фукуда-Парр, 2003). Характер суперечок про політичну безпеку принципово змінювався, що відображалось у звітах, наприклад,

«Міжнародної амністії», яка тепер формувала свої аргументи щодо того, як реагувати на міжнародні дії, вжиті в Косово (Міжнародна амністія, 1999). Вже Доповідь про людський розвиток 2000 року визначав, що стосовно Косово – форма втручання через Організацію Північноатлантичного договору порушила нові складні питання міжнародного права та суверенітету, що стосувались прав меншин та міжнародної спільноти. Більше того, що помітно, що вже в новітній Доповіді термін «політична безпека» вже не використовувався як частина вернакуляру (Джарвіс, 2019). У Доповіді увага, як і раніше, зосереджувалася на запобіганні урядовим репресіям, систематичному порушенні прав людини та загрозам мілітаризації, що явно стало кроком назад, порівняно до Доповіді 1994 року.

Інституціоналізація права на захист. На початку 2000-х дискусія про гуманітарне втручання була «проблемою-блискавичником» для тих, хто хотів продовжувати дискусію про політичну безпеку. Тільки Куба, Іран, Венесуела та Зімбабве дотримувались думки про те, що гуманітарне втручання не може бути виправданим ні за яких обставин. Водночас Китай і Росія були готові публічно визнати, що порушення політичної безпеки у формі масових гуманітарних криз є законним питанням міжнародної спільноти. Однак вони підтримували кваліфікацію, згідно з якою лише РБ ООН може мати право вжити заходів, що, звичайно, забезпечувало б їм можливість схвалити або накласти вето на будь-які дії через їх особливий статус там. Неможливо переоцінити важливість цього для міжнародних відносин, оскільки визнання законності гуманітарного втручання руйнує норму Вестфальського суверенітету. Це уособлює розрив з уявленнями Гоббса про те, що суверени мають право керувати своїми громадянами так, як вони вважають за потрібне, і що це було найкращим способом підтримки міжнародного порядку. На його місце прийшла «нечітка норма» суверенітету як відповідальності, коли політична безпека людей суперечить логіці суверенітету. Як визнав Кофі Аннан, у своєму виступі 1999 року: «Державний суверенітет у своєму найосновнішому значенні переосмислюється силами глобалізації та

міжнародного співробітництва» (Белламі, 2013).

Саме у відповідь на зростаючі виклики законного гуманітарного втручання у вересні 2000 року Генеральна Асамблея ООН створила Міжнародну комісію з питань втручання й державного суверенітету. За часткового фінансування урядом Канади, під керівництвом науковців та політичних лідерів, а також групи фондів, Комісії було доручено вирішити юридичні, моральні, оперативні та політичні питання, пов'язані з гуманітарним втручанням, щоб мову (Еванс, & Санун, 2001). У назві документа «право/обов'язок захищати», який зараз прийнято називати «право на захист», стверджується, що суверенні держави несуть відповідальність за захист власних громадян від катастрофи, якої можна уникнути – від масових вбивств, насильства, голоду – але коли вони не бажають або не можуть цього зробити, цю відповідальність має нести ширше співтовариство держав.

Примітно, що основи цього були окреслені в чотирьох галузях: по-перше, в зобов'язаннях, властивих концепції суверенітету; по-друге, у відповідальності Ради Безпеки відповідно до статті 24 Статуту ООН про підтримку міжнародного миру та безпеки; по-третє, конкретними юридичними зобов'язаннями, передбаченими деклараціями прав людини та захисту людини, пактами та договорами, міжнародним гуманітарним правом та національним законодавством; по-четверте, у розвитку діяльності держав, регіональних організацій та самої РБ ООН. Важливим у цьому є те, що Комісія не лише знайшла правову основу для права на захист, але й те, що доповідь запропонувала більше, ніж лише примусове втручання. Комісія окреслила три конкретні обов'язки, які передбачає використання обов'язку захищати: 1) «відповідальність за запобігання», яка вимагає усунення глибинних і прямих причин внутрішніх конфліктів та інших антропогенних криз, що піддають населення ризику; 2) «обов'язок реагувати», який може включати заходи примусу, такі як санкції та міжнародне переслідування, а в крайніх випадках військове втручання; 3) «відповідальність за відбудову», яка вимагає повної допомоги у відновленні,

реконструкції та примиренні, усуненні причин шкоди, спричиненої втручанням (Еванс, & Санун, 2001).

Крім того, для вирішення ситуацій, коли Раді Безпеки заважає вето, Комісія наголошувала на альтернативі – інших законних джерелах влади, як то Надзвичайна спеціальна сесія та регіональні або субрегіональні організації, за умови ними отримання подальшого дозволу від РБ ООН. Примітно, що це рухало дискусію про політичну безпеку вперед більш стійким і конкретним чином, демонструючи, як міжнародне співтовариство переорієнтувалось у цьому питанні. Події 11 вересня 2001 року відвернули увагу від нової Доповіді. Зважаючи на відсутність консолідованої думки стосовно Доповіді – жодного умовного прогресу щодо політичної безпеки у світовій спільноті не було. Тому лише завдяки обережній дипломатії на Всесвітньому саміті 2005 року Генеральна Асамблея ООН одноголосно взяла на себе Принцип «права на захист». У розділах 138–139 підсумків саміту зазначено, що кожна окрема держава несе відповідальність за захист свого населення від геноциду, військових злочинів, етнічних чисток та злочинів проти людства, що передбачає і попередження таких злочинів. За необхідності, міжнародне співтовариство має заохочувати та допомагати державам дотримуватись взятих на себе зобов'язань та підтримувати Організацію Об'єднаних Націй у створенні системи раннього попередження (Самміт, 2005).

Міжнародне співтовариство, шляхом участі в Організації Об'єднаних Націй несе відповідальність за використання відповідних дипломатичних, гуманітарних та інших мирних засобів, відповідно до розділів VI та VIII Статуту ООН, з метою захисту населення від воєнних злочинів, етнічних чисток та злочинів проти людства. У цьому контексті держави мають бути готові вживати колективних заходів своєчасно та рішуче через Раду Безпеки відповідно до Хартії, включаючи Розділ VII, у кожному конкретному випадку та у співпраці з відповідними регіональними організаціями, що буди доцільним у випадку, якщо мирні засоби будуть неадекватними, а національна влада буде не в змозі захистити

своє населення від геноциду, військових злочинів, етнічних чисток та злочинів проти людства. Міжнародне співтовариство поділилось на два табори: для деякого це означало занурення у міжнародні відносини, для інших – детериторіалізація політичної безпеки з рівня держави до рівня особистості. Однак, відповідальність за захист мало зросла для того, щоб збільшити ймовірність запобігання майбутнім Руандам і Косово. Можливо, більш тривожним є те, що для забезпечення консенсусу прихильники концепції відмовились від багатьох її основних положень, значно зменшивши ймовірність прогресу найближчим часом (Беллами, 2006, с. 145–146).

Незважаючи на те, що право на захист не було підтримане усіма представниками міжнародної спільноти, РБ ООН одноголосно прийняла Резолюцію 1674, яка підтверджувала зобов'язання Всесвітнього саміту 2005 року, а в 2009 році підтвердила це в РБ ООН 1894. Характерно, однак, що ці дії часто підтримувались не власне ООН, а іншими міжнародними суб'єктами, це було 2008 року у Грузії, коли Росія прагнула відстоювати право на захист, але міжнародна спільнота не знайшла порушень зі сторони Грузії. До 2009 року, стало зрозуміло що питання політичної безпеки та права на захист, якщо і не оформились до кінця, але стало зрозумілим як саме вони можуть бути операціоналізовані. Право на захист продемонструвало, що нова правова норма застосовується вибірково та довільно. Застосування норм політичної безпеки в такий спосіб таким чином, через ООН, чи в односторонньому порядку, зводить її до політичної волі або готовності держав діяти (Гассан, 2015). Це не тільки зменшує нормативну силу та законність дій, але й компрометує сам інструмент, а також підриває довіру до міжнародного права і його можливості впливу на державне свавілля. Ця вибірковість робить право на захист відкритим для «законотворчості елітною групою західних держав, які судитимуть власні дії» (Чендлер, 2003). Справді, заклики до гуманітарного втручання (серед ряду інших аргументів) напередодні війни в Іраку 2003 року, а також дій Росії у Грузії в 2008 році яскраво демонструють це. Внаслідок гуманітарних інтервенцій та права на захист,

2009 року, у документі про впровадження «Відповідальності за захист» було визнано проблематичність існуючої системи та рекомендовано найкращий спосіб стримування держави або групи держав від зловживання відповідальністю захисту для невідповідних цілей, необхідність розробки повноцінної стратегії ООН, стандартів, процесів, інструментів та практик відповідальності за захист. (ООН, 2009).

Важливість цього для другого десятиліття двадцять першого століття не можна переоцінити, оскільки Арабська весна відновила дискусію щодо права на захист, що призвело не лише до нової дискусії щодо підтримки перехідного періоду та державного будівництва, але, оскільки деякі переходи набували дедалі більш жорстокого характеру, також відбувалися суперечки щодо права на захист.

Політична безпека і Арабська весна. Починаючи з грудня 2010 року, туніській революції знадобилося всього 28 днів, щоб скинути 23-річне диктаторське правління президента Бен Алі. Туніський народ домогся демонстрації нових політичних можливостей на Близькому Сході та в Північній Африці (Північно-Африканська Республіка). Цей демонстраційний ефект незабаром завершився в Єгипті усуненням президента Мубарака, який 11 лютого 2011 року пішов з влади, закінчивши своє майже тридцятирічне самодержавне правління. Менше ніж за два місяці статус-кво в країнах Великого Близького Сходу непоправно змінився, і народні акції протесту почали поширюватися в більшій і меншій мірі в Алжирі, Бахреїні, Ірані, Іраку, Йорданії, Кувейті, Лівані, Марокко, Омані, Пакистані, Саудівській Аравії та Ємені. У Лівії розпочалася громадянська війна проти режиму полковника Каддафі, і погрози геноциду змусили РБ ООН прийняти Резолюцію 1973, підтримавши втручання НАТО та забезпечення Зон заборон та обмежень використання повітряного простору. Однак у Сирії в березні 2011 року почалося повстання, яке набуло ще більш жорстокого характеру та переросло в довшу громадянську війну. Різниця між туніською та єгипетською революціями та тими, що переживали більш жорсткі переходи, зрештою зводилася до ролі військових у самих

революціях. Туніські та єгипетські військові вирішили не застосовувати силу проти демонстрантів у перші хвили революцій. Це усунуло структурні перешкоди, з якими стикались протестуючі, і зрештою призвело до відсторонення від влади Ель-Абідіна Бен-Алі та Хосні Мубарака. Дійсно, коли Бен Алі наказав військовим обстрілювати протестуючих, вони відмовились. Подібним чином, в Єгипті військові вирішили не втручатися проти повстань у 2011 році, і замість цього здійснили тиск на Мубарака, щоб він пішов з посади. Альтернативна військова модель була продемонстрована в Лівії та Сирії. На відміну від Єгипту та Тунісу, лівійські та сирійські військові не були самостійні в своїх рішеннях, вони стали фундаментальною частиною правлячих режимів. Дійсно, син полковника Каддафі очолював найважливіші військові підрозділи, що брали участь у ранніх спробах придушити заколот. У Сирії сім'я Аль-Асада та члени їх племені аль-Матавіра домінували у вищих чинах військових, спецслужб та служб безпеки з єдиною метою захисту сім'ї та релігійної секти алавітів. Отже, ці військові стали проявом жорсткої влади режимів безпосередньо, уособлюючи в собі інститути, вбудовані в їхні державні структури. Виживання цих режимів було явно пов'язане з виживанням військових (Крофт і Гассан, 2015). Таким чином, не дивно, що саме ці заколоти стали найжорстокішими і стали безпосереднім викликом уявленню міжнародної спільноти про політичну безпеку.

Випадки з Лівією та Сирією суттєво контрастують із тим, як міжнародне співтовариство прагнуло забезпечити політичну безпеку в сучасну епоху. У перші дні повстання в Лівії виникла озброєна опозиційна група, яка кинула виклик режиму полковника Каддафі, давши зрозуміти, що будь-який процес переходу, швидше за все, не буде мирним. Тимчасова перехідна національна рада незабаром змогла встановити свою владу над містами Бенгазі та Тобрук, заявляючи, що взяла під контроль багато інших великих міст по всій країні, а її зустріли сили полковника Каддафі. До кінця лютого та початку березня сили Каддафі в контрнаступі відкинули повстанців до Бенгазі, а до середини березня погрожували

взяти місто. Примітно, що Каддафі погрожував «очистити» країну і стратити «будь-якого лівійця, який візьме зброю проти Лівії», підкреслюючи загрозу політичного насильства проти демонстрантів. Оскільки європейські уряди, Арабська ліга та Рада з питань співробітництва в Перській затоці закликали створити Зону заборон повітряного простору, у відповідь на погрози Каддафі придушити повстання. Разом з активними діями Секретаріату ООН було сформульовано характер дискусії було сформовано, а також прийнято Резолюцію РБ ООН 1970, спрямованої на припинення насильства та надання гуманітарної допомоги в Лівію, що було відхилено режимом. Разом зі зростаючим страхом перед масовими вбивствами в Бенгазі та дедалі більшим визнанням того, що дипломатія сама по собі не зможе запобігти цьому, міжнародні та регіональні суб'єкти почали закликати до дій (Белламі, & Вільямс, 2011, с. 861). 17 березня 2011 року була прийнята Резолюція 1973, яка санкціонувала втручання НАТО для захисту цивільного населення: під керівництвом Великої Британії та Франції, поряд з регіональними організаціями, адміністрація Обама прийняла обережне рішення втрутитися, щоб запобігти гуманітарній катастрофі. До 19 березня адміністрація Обама долучилась до інтервенції НАТО, що тривала сім місяців і сприяла перемозі повстанців (Ліза, 2011). Примітно, що Резолюція 1973 була прийнята десятьма голосами «за», але Бразилія, Китай, Німеччина, Індія та Росія утримались. Більше того, щойно було прийнято Резолюцію 1973, виникли суперечки щодо того, як слід її трактувати, втручання НАТО в Лівію означало фактичну зміну режиму. Факт того, що РБ ООН вперше в своїй історії дозволила застосування сили для цілей гуманітарного захисту, і всупереч бажанню держави, якої це прямо стосувалось ознаменувало початок «нової політики захисту» (2011, с. 865).

Уявлення про те, що гуманітарна місія була використана для фактичного перевороту в Лівії, серйозно вплинуло на здатність міжнародного співтовариства ефективно мобілізуватися для вирішення конфлікту в Сирії. Дійсно, Росія та Китай були стійкими захисниками режиму Асада, накладаючи вето на спроби засудити

сирійський режим. Отже, можливість повторення резолюції, подібної до Резолюції 1973, залишається малоімовірною. Неefективність міжнародної спільноти щодо запобігання та припинення цієї кризи були очевидними через те що РБ ООН не схвалила мирний план. Прийнятий урядом Сирійської Арабської Республіки 2012 року, план передбачав припинення вогню, необмежений доступ до гуманітарних послуг та виведення військовослужбовців з населених районів, однак оскільки він так і не став реальністю – відбулись порушення політичної безпеки, внаслідок використання хімічної зброї проти цивільного населення (Гі Мун, 2013).

Різний характер відповідей на кризи у Сирії і Лівії відкривається у дискусіях щодо політичної безпеки у 2010-х роках. По-перше, у випадку з Лівією, хоча й далеко не досконале, міжнародне втручання, санкціоноване РБ ООН, було досяжним на основі права на захист і було відносно успішним щодо попередження геноциду. Проте після усунення Каддафі міжнародне співтовариство відвернулося від Лівії та зросла «відповідальність за відновлення». Як наслідок, ситуація з політичною безпекою погіршилася, оскільки озброєні ополченці стали головними суб'єктами безпеки в країні. Проте в Сирії резолюції ООН та існуючі міжнародні правові рамки не спрацювали. Це не лише демонстрація неefективності ООН, яка досі не вирішила виклик, поставлений Кофі Аннаном у 1999 році, але і свідчення того, як міжнародна політика змінює дискусію про політичну безпеку.

Без США, готових очолити одностороннє гуманітарне втручання в Сирію, політичну безпеку установити неможливо. Проте небажання США взяти на себе таку роль є симптомом не лише втоми від війни на Близькому Сході, але і визнанням того, що такі дії можуть стати каталізатором для подальшої нестабільності. Такі недоліки чітко підкреслюють труднощі дотримання порядку денного політичної безпеки. Поняття «кінця історії», яке було настільки відчутним у Доповіді 1994 року, згасло разом із відчуттям необмеженої американської надмірності. Більше того, стримуюча дія Росії та Китаю на рівні РБ ООН та наполягання на повільному політичному

процесі, який станом на кінець січня 2014 року не показував жодного прогресу, стали свідченням відновлення нових потужних політичних акторів.

Можливо, 90-ті роки були «золотим століттям гуманітарної дипломатії», але вони були сформовані навколо дебатів про «бомбардування або етнічні чистки». В свою чергу дебати щодо політичної безпеки у 2000-х роках склалися навколо того, хто може законно втручання і за яких обставин, оскільки право на захист було інституціоналізовано. Однак пізніше дебати про політичну безпеку стали відображати набагато ширший набір обмежень. Друге десятиліття двадцять першого століття показало, що в таких ситуаціях, як сирійська громадянська війна, необхідні набагато складніші та вужчі дискусії щодо політичної безпеки. Впродовж 20 років після оприлюднення Доповіді 1994 року стало очевидним, що міжнародне середовище змінилося, на практиці результатом цього став перегляд поняття політичної безпеки.

Висновки. Двадцять років по виходу Доповіді ПРООН про людський розвиток 1994 року стало очевидним, що державні репресії, систематичне порушення прав людини та мілітаризація тривають. Отже, необхідність зосередити увагу на політичній безпеці залишається актуальною у сучасному міжнародному середовищі. Однак характер цієї дискусії як у теоретичному, так і в практичному вимірі змінився внаслідок подій на міжнародній арені. Стає очевидним, що після завершення Холодної війни міжнародне середовище відкрите для розвитку теорії та практики політичної безпеки. У цьому

контексті Доповідь 1994 року має важливе значення для сприяння розширенню дискусії про гуманітарне втручання та права на захист. З огляду на зростаючі загрози політичній безпеці, починаючи від Руанди і закінчуючи Сирією, міжнародне співтовариство намагалося принаймні вирішити теоретичні та практичні завдання. Поточна дискусія, що стосується порядку денного політичної безпеки, стосується не того, чи існує право на втручання чи захист, а вже того хто може законно дозволити втручання та за яких обставин. Саме в цьому контексті політична безпека, гуманітарна інтервенція та право на захист стали частиною дискурсу та практики міжнародної спільноти. Нова політика захисту пронизана розбіжностями щодо права на втручання, як і коли його можна реалізовувати та у чийх повноваженнях. Крім того, досі не існує чіткого визначення політичної безпеки. Так чи інакше, забезпечення політичної безпеки залишається актуальною проблемою міжнародної спільноти, етично доречною дискусією в інтересах міжнародного співтовариства, оскільки, голод, хвороби, забруднення, торгівля наркотиками, тероризм, етнічні суперечки та соціальна дезінтеграція не обмежуються виключно національними кордонами, носять міжнародний характер і є загальносвітовими проблемами. Трансформації загроз, що відбуваються на міжнародно-політичній арені, а також зміна характеру поняття безпеки демонструють анахронічність визначення поняття політичної безпеки, адже фактично кожного дня з'являються нові виклики глобальній світовій безпеці.

REFERENCES

- Acharya, A. (2001). Human security: East versus west. *International Journal*, 56, 442–460.
- Amnesty International report 2000. *Amnesty International*. Retrieved from <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/0001/2000/en/>.
- Axworthy, L. (2004). A new scientific field and policy lens. *Security Dialogue*, 35, 348–349.
- Bellamy, A. (2013). J. The responsibility to protect. In Paul D. Williams, *Security studies*, (pp. 486–502). London.
- Bellamy, A. J. (2006). Whither the responsibility to protect? Humanitarian intervention and the 2005 world summit. *Ethics & International Affairs*, 20(2), 143–169.
- Bellamy, A. J. (2010). *Humanitarian intervention. The Routledge handbook of security studies*. (pp. 428–438). London.
- Bellamy, A. J., & Williams, P. D. (2011). The new politics of protection? *Côte d'Ivoire, Libya and the Responsibility to Protect*, 87 (4), 825–850.
- Chandler, D. (2003). Cosmopolitan Paradox. *CSD Bulletin*, 10(2), 12–14.
- Croft, S., & Hassan, O. (2015). Understanding the Arab Spring. *Why the Social Sciences Matter*. (pp. 161–175). London.
- Department for Foreign Affairs and International Trade. (2002). *Freedom from fear: Canada's foreign policy for human security*. (p. 32). Ottawa.

- Evans, G., & Sahnoun, M. (2001). The responsibility to protect: Report of the international commission on intervention and state Sovereignty. *International Development Research Centre*. (p. 32). Ottawa.
- Fukuda-Parr, S. (2003). The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen's Ideas on Capabilities. *Feminist Economics*, 9 (2–3), 301–317.
- Hassan, O. (2015). Political security: from the 1990s to the Arab Spring. *Contemporary Politics*, 21 (1), p. 86–99.
- UNDP. (1994). *Human Development Report 1994*. (p. 226). New York.
- Jarvis, L. (2019). Toward a Vernacular Security Studies: Origins, Interlocutors, Contributions, and Challenges. *International Studies Review*, 21 (1), 107–126.
- Ki-moon, B. (2013, September 16). Report on the alleged use of chemical weapons in the Ghouta area of Damascus. *United Nations Secretary General*. Retrieved from <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2013-09-16/secretary-generals-remarks-security-council-report-united-nations>.
- Lizza, R. (2011). The consequentialist: How the Arab Spring remade Obama's foreign policy. *The New Yorker*, pp. 5–6.
- Owen, T. (2010). Human security: A contested concept. *The Routledge handbook of new security studies*. (pp. 39–49). London.
- Paris, R. (2001). Human security: Paradigm shift or hot air? *International Security, Cambridge*, 26(2), 87–102.
- Secretary-general presents his annual report to general assembly. United Nations. Retrieved from <https://www.un.org/press/en/1999/19990920.sgsm7136.html>.
- The International Independent Commission on Kosovo. (2000). *The Kosovo report: Conflict, international response and lessons learned*. (p. 193). Oxford.
- United Nations. *Implementing the responsibility to protect*. Retrieved from <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/report-of-the-secretary-general-implementing-the-responsibility-to-protect/>.
- United Nations *World Summit 2005*. *Global Issues*. Retrieved from <https://www.globalissues.org/article/559/united-nations-world-summit-2005>.
- Young, J. W., & Kent, J. (2004). *International relations since 1945*. (p. 792). Oxford.

Vysotskyi Oleksandr

Dr. Sc., Assoc. Professor, <https://orcid.org/0000-0003-0712-8499>, vysalek@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 08.01.2021

Схвалено до друку / Accepted: 24.02.2021